

4. Прокопенко І.Ф. Харківська науково-педагогічна школа: теоретичні здобутки та досвід (20–70-ті рр. ХХ ст.): наукове видання / І.Ф. Прокопенко, Л.Д. Попова, І.Т. Сіра. – Х. : ХНПУ, 2007. – 152 с.

5. Становлення школи та педагогічної думки у першій половині ХІХ ст. // Історія педагогіки : навч. посіб. / [за заг. ред. чл.-кор. АПН України, д. пед. наук, проф. Г.В. Троцько]. – Х., 2008. – С. 250–266.

ПРИКОТЕНКО Т.А.

РОЛЬ КНИГИ У ФОРМУВАННІ ПОЗИТИВНОГО СТАВЛЕННЯ ДО НАВЧАННЯ В УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ СТОЛІТТЯ)

Формування позитивного ставлення дітей до навчання як основи підготовки до подальшого особистісного й професійного зростання є актуальною проблемою сьогодення. Зазначимо, що це зумовлює певні зміни в організації навчально-пізнавальної діяльності учнівської молоді. У цій площині особливого значення набуває книга як потужний засіб, що забезпечує свідоме сприймання та відтворення інформації, а також позитивно впливає на глибину та міцність засвоєваних знань.

Значення, роль і місце книги в навчальному процесі обґрунтовано сучасними педагогами України і Росії, зокрема І. Бехом, М. Боришевським, С. Єрмаковим, І. Зязюном, Т. Люріною, Н. Миропольською, А. Репринцевим, О. Сухомлинською, Л. Федоровим та ін.

Історичну проекцію щодо використання книги у навчальному процесі подано в працях В. Вихрущ, Л. Вовк, М. Євтуха, Т. Завгородньої, С. Золотухіної, В. Лозової, Б. Ступарика та ін. Однак на сьогодні залишається недостатньо розкритим місце і роль навчальної книги у формуванні позитивного ставлення в учнів до навчання в конкретний історичний період, який презентовано корисними знахідками і рекомендаціями.

Мета статті – розкрити роль книги у процесі формування позитивного ставлення до навчання в учнів початкової школи України другої половини ХІХ ст.

Аналіз історико-педагогічної літератури, матеріалів законодавчого характеру, циркулярів, розпоряджень та інструкцій Міністерства народної освіти, архівних документів, зокрема тих, що стосуються шкільної практики вказаного періоду, мемуарної та епістолярної літератури, дописів до вітчизняної педагогічної преси з досліджуваної проблеми [7–10] свідчить, що одним з актуальних питань педагогічної тематики в другій половині ХІХ ст. було використання книги як дієвого засобу формування позитивного ставлення до навчання в учнів початкової школи.

Розгляд досліджуваної проблеми в контексті з соціальними, політичними, економічними й культурними процесами в державі з урахуванням рівня розвитку психолого-педагогічної науки дав можливість констатувати, що певною мірою активізація уваги громадськості і школи до багатоаспектних питань дитячої літератури була зумовлена низьким освітнім рівнем дітей і підлітків. Це сприяло, з одного боку, відкриттю просвітницьких товариств різного масштабу, недільних шкіл, а з іншого – інтенсивному використанню навчальної книги з метою активізації на уроці уваги учнів, посилення їх інтересу до навчання, формування потягу до самостійного отримання знань.

У доповідях, виступах педагогів-методистів, членів Педагогічного відділу Харківського історико-філологічного товариства Харківського університету, при обговореннях, доповідних записках [4; 5] наголошувалось на важливості читання

книг з метою прищеплення любові, пошани й інтересу до книги, активізації літературного духу в школі і, зрештою, для виявлення та розвитку великих літературних талантів. Так, представники педагогічної громадськості відстоювали використання “живих та багатих літературних джерел” з метою розвитку та спрямування літературних смаків школярів, кращого розуміння школярами художніх образів, поступового привчання школярів до логічного розкриття змісту художнього твору, а також з метою вироблення в учнів вміння “висловлювати свої думки точно, правильно та красиво” [4, с. 33].

У ході дослідження встановлено, що директори навчальних закладів також не залишались осторонь максимального використання освітньо-виховних можливостей дитячої літератури, зокрема, з метою формування позитивного ставлення до навчання. Як свідчить аналіз архівних документів [8; 10], вони намагались звернути увагу попечителів навчальних округів та представників департаменту народної освіти на важливість цієї проблеми. Аналіз книг, які директор Немирівської гімназії вважав “придатними для читання учням” молодшого віку, довів, що перевага віддавалася книгам пізнавального характеру на зразок “Мальовничий Карамзін, або Російська історія в малюнках”, “Бесіди з дітьми про Астрологію та небо” тощо, а також дитячим журналам [10].

Після обміну думками про переваги й недоліки існуючих в училищах книг, а також узагалі схвалених Міністерством народної освіти було визнано більшістю голосів найбільш бажаними й більш-менш задовільними у використанні для дитячого читання “Вешние восходы” Д. Тихомирова, “Світ у розповідях для дітей” В. та О. Вахтерових, “Рідний світ” Давіса, поезії М. Некрасова, граматики та книги для письмових вправ Старова, Гречуленіка й Торолова [2, с. 152–161].

Вивчення протоколів педагогічних рад гімназій та інших навчальних закладів засвідчує позитивне ставлення вчителів до вибору корисної і гарної книги для читання; до заміни деяких підручників та посібників, за якими здійснювалося навчання на більш відповідні для розвитку пізнавального інтересу, формування любові до читання у школярів. Так, аналіз протоколів педагогічної ради 1-ї Київської гімназії переконує, що на її засіданнях слухали заяви викладачів про важливе значення використання доцільних навчальних посібників і керівництв, які дають змогу підтримувати творчу атмосферу навчання.

Зауважимо, що національно налаштована прогресивна інтелігенція у справі формування бажання вчитися, любові до навчання надавала перевагу навчальним книгам з українським текстом, які були спрямовані на український характер, своєрідні особливості українського побуту тощо. Це викликало прагнення у багатьох ентузіастів (студентів, учителів, письменників) створювати україномовні підручники чи посібники, які давали б змогу більш результативно працювати разом з дітьми над художніми текстами. Наприклад, епістолярні матеріали свідчать, що в 1858 р. одним із засновників харківського таємного гуртка П. Завадським було складено буквар для навчання грамоти; група студентів Київського університету також займалась підготовкою цілого циклу підручників для початкового навчання. Про цей факт писав у своєму листі від 14 лютого 1859 р. до Гната Немировського в с. Березівку Летичівського повіту Подільської губернії В. Антонович, у якому зазначав, що студентами Київського університету вже підготовлено до друку “Азбуку” й “Хрестоматію”, складену з уривків творів українських письменників [9, с. 20–21]. Як наголошує сучасний дослідник поширення підручників в Україні В. Білан, саме вищеназвані два рукописи стали підґрунтям надрукованих у 1860 р. в універ-

ситетській друкарні підручників “Домашня наука” (Перші начала) К. Шейковського, “Домашня наука” (Вищі начала) цього ж автора, які швидко набули популярності в недільних та початкових школах України [9, с. 14–45].

Аналіз історико-педагогічних джерел [1; 8; 9] засвідчив, що педагогічній практиці досліджуваного періоду особливого значення надавали розвитку та спрямуванню літературних смаків школярів, виробленню в учнів “мистецтва висловлювати свої думки точно, правильно та красиво” шляхом читання книг визнаних авторів вітчизняної та зарубіжної літератури; використання “живих та багатих літературних джерел” з їх “різнобічним та різнобарвним” фактичним матеріалом; застосування при вивченні літературних творів глибокого психологічного аналізу художніх образів [4, с. 33].

Вивчення історико-педагогічних джерел [1; 8; 9] довело, що, виходячи з імперської політики (Валуєвський указ та інші документи, які обмежували друк та використання книг, написаних рідною українською мовою), у використанні художньої літератури навчальні заклади орієнтували переважно на російськомовні твори, навіть зустрічаємо переклад з “малоросійської” мови: “Украина. Сборник повестей и рассказов малороссе, писателей в переводе на русск. яз.” [1, с. 55]. Однак, як засвідчив аналіз списків книг для бібліотек навчальних закладів, серед небагатьох художніх книг українських класиків, які замовлялися навчальними закладами, були твори М. Гоголя, М. Вовчка, М. Квітки, В. Немирович-Данченка та інших [1, с. 50–52].

Ретельний аналіз архівних матеріалів досліджуваного періоду, у яких відображено питання про скасування заборони друку і видання малоросійською мовою різноманітних книг і творів довів, що 18–30 травня 1876 р. і 8 жовтня 1881 р. Комітетом міністрів було заборонене друкування й видання навчальних книг малоросійською мовою, різних творів, за винятком історичних документів, словників, творів “изящной словесности”. Ці постанови свого часу не були опубліковані, у Зведення Законів не ввійшли; що вони мали на меті перешкодити розвитку українофільського руху, спрямованого на літературне, а можливо, навіть і політичне відокремлення Малоросії від Росії. Вони зазначали, крім іншого, що означений рух був завжди явищем наносним і сьогодні не становить, очевидно, якої-небудь серйозної небезпеки. Водночас застосування вказаної заборони значно ускладнює поширення серед малоросійського населення корисних відомостей, бо видання на незрозумілому для селянина наріччі книг перешкоджає підвищенню його нинішнього низького культурного рівня.

Як вказують архівні документи, для вирішення цього питання було залучено членів Імператорської академії наук, вчених Імператорських університетів – Київського й Харківського, а також Київського, Подільського й Волинського генерал-губернаторів, які незабаром мали подати висновок на розсуд Комітету... Згідно з цим висновком, Комітет залишав за собою право вибору книжок для читання українською мовою [8, с. 1].

Аналіз історико-педагогічних джерел [1; 4; 9] досліджуваного періоду дав змогу зробити висновок, що державні чиновники з освітніх питань зверталися по пораду до науковців, а в обговоренні педагогічних питань нерідко брали участь також відомі педагоги, вчені. Так, в архівних документах досліджуваного періоду зустрічається згадка про дискусію щодо можливості допущення до використання в навчальних закладах книжок для дітей українською мовою (“на малоросийском наречии”). Цей рукопис під назвою “Промінь” було складено Олександром Білоусенком. У зв’язку з цим директор департаменту народної освіти затребував висновок про можливість використання цієї книги тими, хто розуміється на українській

мові. У документі подана відповідь (рапорт) вчителя Київської 2-ї гімназії Володимира Науменка, який провів розгорнутий аналіз названого твору.

З огляду на проблему, що досліджується, названа книга отримала позитивний висновок щодо використання у навчальних закладах з метою формування позитивного ставлення до навчання в учнів молодшого шкільного віку. Одноразово аспекти, на які звертав увагу рецензент, дають можливість встановити чинники, які вважались найбільш вагомими та значущими у впливові дитячої літератури на розвиток пізнавального інтересу, активності, самостійності мислення школярів, а також збудження у них бажання вчитися. Так, рецензент наголошує на простоті й доступності для дитячого розуміння викладу сюжетів, зовнішній формі їх донесення до дітей. Що стосується “місцевої малоросійської мови як органу для літературного твору”, то рецензент вважає її ефективним педагогічним засобом, оскільки, на його думку, читання дитиною оповідання “...лише тоді досягає свого виховного завдання, коли весь матеріал глибоко потрапляє в душу дитини й ...не лише збуджує розумову діяльність, ...але й оживляє серце й почуття” [9, с. 51]. Звідси, на думку рецензента, набагато важливіше, щоб дитина користувалась “рідною мовою, мовленням сім’ї”, бо це створить найкращі можливості для розуміння твору і дасть “дитині-простолюдину” засіб для “...саморозвитку, самовдосконалення, самонавчання”, стане фундаментом, на якому виникне й буде розвиватися здатність дитини “...користуватись наслідками думки, здобутими культурою людства” [9, с. 51].

Висновки. Таким чином, проведене дослідження дало змогу встановити визначну роль книги у формуванні позитивного ставлення до навчання в учнів початкової школи. Саме в другій половині XIX ст. наголошувалось на важливості широкого використання навчальної книги з метою активізації на уроці уваги учнів, посилення їх інтересу до навчання, формування потягу до самостійного отримання знань, підтримання творчої атмосфери навчання.

Визначено, що одним з найактуальніших освітніх питань досліджуваного періоду було також видання книг для читання українською мовою, яке в тій чи іншій формі протягом усього досліджуваного періоду намагались вирішити найбільш прогресивні педагоги, освітні та громадські діячі.

Література

1. Дело о выписке книг и периодических изданий // ДАХО, ф. 266, оп. 1, од. зб. 857. – 61 л.
2. Протокол заседаний Педагогического совета училища и циркуляры директора народных училищ Харьковской губернии за 1909 г. // ДАХО, ф. 762, оп. 1, од. зб. 28.
3. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті. – К. : Шкільний світ, 2001.
4. Труды Педагогического отдела ХИФО. – Вып. 1. – Харьков, 1893. – 119 с.
5. Труды Педагогического отдела ХИФО. – Вып. 2. – Харьков, 1894. – 116 с.
6. Дело об обучении крестьянских детей с. Холоневичей студентом Киевского ун-та г. Средзинским грамоте на рус. и укр. языках. Упоминаются произв. П. Кулиша, Т. Шевченко, Вищенко-Захарченко в числе книг, по которым г. Средзинский обучал грамоте крестьянских детей. – 6 февраля – 10 марта 1862 г. // ЦДІА України (м. Київ), ф. 442, оп. 812, од. зб. 48. – 1–8 л.
7. Переписка с МНП и др. учреждениями об издании новых учебников и введении преподавания по ним, о приобретении книг для учебных заведений... – 1865. // ЦДІА України (м. Київ), ф. 707, оп. 87, од. зб. 5000.
8. Переписка с директором народных училищ Полтавской губернии о снабжении начальных училищ Полтавской губернии учебными пособиями. Дополнение к каталогу учебных руководств и пособий, допущенных к изучению в низших учебных заведениях ведомства МНП // ЦДІА України (м. Київ), ф. 707, оп. 227, од. зб. 14. – 1906. – л. 329–338.
9. О рассмотрении руководств изданных учителями и другими лицами, и о переменах учебников // ЦДІА України (м. Київ), ф. 707, оп. 146, од. зб. 14. – 1895. – 80 л.
10. Переписка с директорами учебных заведений о выписке для учебных заведений округа книг, изданных в 1860 г. // ЦДІА України (м. Київ), ф. 707, оп. 87, од. зб. 4323. – 1861.